

בישראל של ימינו רווחת ההנחה שתפיסות לאומיות אינן יכולות לדור בכפיפה אחת עם ערכי הדמוקרטיה. לפי הנחה זו, יש סתירה בין ביטחון המדינה לבין המשפט, בייחוד דיני המלחמה. לפי הנטען, ביטחון המדינה וההגנה על תדמיתה מצדיקים, ואף מחייבים, השתקה של מידע מביך וחשדות לעברות שבוצעו בידי חיילים או על ידי גופים ביטחוניים. יותר מזה - המפרסמים חשדות כאלה ברבים הם אנטי־פטריוטים, כמעט בוגדים, שיש להצר את צעדיהם.

בחברות קודמות ביקשנו להראות כי מנחם בגין וזאב ז'בוטינסקי, שני אישים שהחזיקו בהשקפות לאומיות מובהקות והיו מחויבים בכל נימי נפשם לביטחון ישראל, היו מחויבים ללא סייג גם לערכי הדמוקרטיה הליברלית - החל באמונה יוקדת בערכי החירות, השוויון וההגנה על זכויות המיעוט וכלה בשאיפה למערכת איזונים ובלמים באמצעות חוקה המעגנת זכויות אדם וביקורת שיפוטית. בחוברת זו נבחן את משנתו של נתן אלתרמן.

נתן אלתרמן החזיק בתפיסת עולם לאומית מובהקת. אחד משיריו הידועים, "מגש הכסף", שנכתב טרם הקמת המדינה, מהלל את הקרבת הפרט לטובת ביטחון הכלל. אלתרמן היה מקורב לראש הממשלה הראשון דוד בן־גוריון ולרמטכ"ל (ואחר כך שר הביטחון) משה דיין. הוא היה מאוהבי צה"ל ומחויב לביטחון ישראל, ולאחר מלחמת ששת הימים היה מראשי "ארץ ישראל השלמה". בה בעת, הוא היה נאמן לערכי הדמוקרטיה וקרא להפנימם ולהגן עליהם.

מטרת חוברת זו היא להביא מובאות מתוך הגותו של אלתרמן המדגימות את גישתו לערכי הדמוקרטיה, כפי שהשתקפה בעיקר בשירי **הטור השביעי**, טור פובליציסטי־שירי שפורסם בעיתון **דבר** בשנים 1943-1967.

נתן אלתרמן היה מעמודי התווך של היצירה הישראלית ונמנה עם גדולי המשוררים העבריים. הוא כתב שירים, מחזות, תרגומים, פזמונים וטורים פובליציסטיים, וחלק מיצירתו הוקדש לנושאים שעל סדר היום הציבורי. אלתרמן היה בעבור רבים קול מוסרי, אולי אף קולו של המצפון.

בהכנת החוברת הסתייענו רבות בספרו החשוב של השופט מנחם פינקלשטיין, **הטור השביעי וטוהר הנשק: נתן אלתרמן על ביטחון, מוסר ומשפט** [בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2011].

המשפט כיסוד הקיום החברתי

דמוקרטיה מושתתת על איזונים ובלמים בין שלוש רשויות השלטון, על שלטון החוק ועל עצמאות הרשות השופטת. מערכת משפט עצמאית הייתה ערך חשוב בעיני אלתרמן. תפיסתו את המשפט כאבן יסוד במדינה דמוקרטית באה לידי ביטוי בטור משנת 1958 שכותרתו "רשימות אסיר פראג":

מאזני המשפט וכס השופט, דומה שהם הסימנים הראשונים לחברה
אנושית שמדעת ומהכרה-עצמית. הם הסימנים הראשונים המעידים
על קיום חברתי ברה-הכרה והם גם הסימנים האחרונים. שעה שאלה
כלים כלה זיק הבינה האחרון של הציבור והמדינה.

הטור השביעי, ספר שני (1953-1962), תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1975, עמ' 319.

דיני מלחמה

המשפט, לדידו של אלתרמן, הקיף גם את דיני המלחמה. בשיר "נספח לשיר
צלמי פנים" הוא הדגיש את חשיבותו של צבא חזק, בצד הקפדת חייליו על דיני
המלחמה:

לא בשלום כי בפלדים
נוצרת אכל בקום שופט
גם דין המלחמה הוא דין!

עיר היונה: שירים, תל אביב: מחברות לספרות, 1958, עמ' 155.

בהיעדר ציות לדיני המלחמה ואכיפתם אין גם מורל לחימה. לכן, גרס אלתרמן,
בשיר "הדין וסביביו" משנות החמישים, אין לחשוש מטעמי מורל מפסק דין "המגנה
פשעי רצח ברור":

כמו כן, לא פדאי כה לחשש לערעור-
המורל, כי מורל הרואה ספנה
בפסק-דין המגנה פשעי רצח ברור
הוא מורל שערער כבר ללא תקנה.

הטור השביעי, ספר שיש (1957-1967), תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2004, עמ' 84.

ב-19 בנובמבר 1948 פרסם אלתרמן את הטור "על זאת", המותח ביקורת
על הקלות שבה מופעל נשק קטלני ללא הצדקה, על סלחנות הציבור
לאירועים מעין אלו ועל הנטייה לגמדם ולהפעיל עליהם לשון "מכבסת".
לא ברור מהטור עצמו מהו האירוע ששימש לאלתרמן השראה, כנראה אחד
משניים - כיבוש לוד או אירוע שהתרחש בכפר דווימה. דווקא בגלל חוסר היכולת
להצמיד את הדברים לאירוע מסוים, השיר מקבל משנה תוקף. בלא ההגבלה של
זמן ומרחב, תוקפו עומד לעצמו - כשיר המתאר פשע מלחמה, את השלכותיו ואת
הדרך הראויה שיש לנהוג בה במקרים כאלו. לאחר פרסומו בעיתון **דבר** ביקש
בן-גוריון, ראש הממשלה דאז, מאלתרמן רשות להפיץ את השיר במאה אלף
עותקים לכל חיילי צה"ל, והשיר אף הוקרא בישיבת מועצת המדינה הזמנית.

טיפול בפשעי
מלחמה אינו
פוגע במורל

חָצָה עָלַי גִּיפּ אֶת הָעִיר הַקְּבוּשָׁה,
נָעַר עוֹ וְחָמוּשׁ... נֶעַר-כְּפִיר.

וּבְרָחוּב הַמְדָבָר
אִישׁ זָקֵן וְאִשָּׁה
נִלְחָצוּ מִפְּנֵי אֵל הַקִּיר.

וְהַנֶּעַר חָיָה בְּשָׁנִים-חֲלָב:
"אֲנִסָּה הַמְקַלָּע" ... וְנָסָה.

רַק הַלֵּיט הַזָּקֵן אֶת פָּנָיו בִּידָיו...
וְדָמוֹ אֶת הַכֶּתֶל כָּסָה.

זֶה צְלוּם מְקַרְבוֹת-הַחֲרוּת, נְקִירִים.
יֵשׁ עֲזִים עוֹד יוֹתֵר. אֵין זֶה סוּד.
מִלְחָמָתָנוּ תוֹבַעַת בְּטוֹי וְשִׁירִים...
טוֹב! יוֹשֵׁר לָהּ, אִם-כֵּן, גַּם עַל זֹאת!

וְיוֹשֵׁר לָהּ אִם-כֵּן עַל "מְקָרִים עֲדִינִים"
אֲשֶׁר שָׁמָּה, בְּמַקְרָה, רְצִיחָה.
וְיוֹשֵׁר עַל שִׁיחוֹת שֶׁל שׁוֹמְעִים-מְבִינִים,
עַל בְּנוֹת-צָחוּק שֶׁל וַתּוֹר וּסְלִיחָה.

[...]

כִּי חוֹגְרֵי כְּלֵי לוֹחֶם, וְאַנְחָנוּ אֶתָּם,
מִי בַפֶּעַל
וּמִי בְּטַפְיַחַת הַסְּפָמָה
נִדְחָקִים, בְּמִלְמוּל שֶׁל "הַכֶּרֶחַ" וְ"נָקָם",
לְתַחוּמָם שֶׁל פּוֹשְׁעֵי מִלְחָמָה.

[...]

לוֹ יוֹכְנוּ בִּידָה עֲנָשִׁים שֶׁל פְּלֻדָה!
בְּתֵי דֵין צְבָאִים שֶׁל שְׂדֵה!

התגובה לפשעי מלחמה – עונשים של פלדה

[...]

ומלחמת העם, שעמדה לבלי חת
מול שבעת הגיסות
של מלכי המזרח,
לא תחת גם מפני "אל תגידו בגת".
היא אינה פחדנית כריי־כך!

הטור השביעי, ספר שלישי (1948-1952), תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2010, עמ' 30-32.

וכך כתב בן־גוריון לאלתרמן בתגובה לפרסום השיר:

יישר כוחך - על התוקף המוסרי ועוז הביטוי של שירך האחרון ב"דבר".
היית לפה - פה טהור ונאמן - למצפון האנושי, שאם לא יפעל ויפעם
בלבנו בימים כאלה - הרי לא נהיה ראויים לגדולות ולנצורות שניתנו
לנו עד כה [...] אין טור משוריין בציור צבאנו העולה עליו בכוחו הלוחם.

מצוטט אצל מנחם פינקלשטיין, הטור השביעי וטוהר הנשק: נתן אלתרמן על ביטחון, מוסר ומשפט, עמ' 143.

הטבח בכפר קאסם בשנת 1956 לא טופל באופן הולם ושקוף על ידי הממשלה.
האירוע הושטק על ידי הצנזור הצבאי, שהקים ועדת חקירה פנימית שלושה ימים
לאחר המקרה. הודעה רשמית של הממשלה בעניין הגיעה רק חודש וחצי לאחר
האירוע. כמה ימים טרם הכרזתו הרשמית של ראש הממשלה בן־גוריון על הטבח
פרסם אלתרמן בטורו את השיר "תחום המשולש". יש שיאמרו שהטור היה אחד
הזרזים להכרזה זו.

בטור זה היה אלתרמן אחד הראשונים שגיננו את הטבח. את השיר הוא בחר לחתום
בהתייחסות שוללת לשיקולים מקלים העשויים, לכאורה, למנוע את הגינוי:

אָמְנָם - עַל סֵף הַמְלַחְמָה הָיָה הַמַּעֲשֶׂה. עַל סֵף מָסָה גְדוֹלָה וְסֵעַר רַב.
אֵךְ אִם יֵשׁ טַעַם לְחֻשְׁבוֹן שֶׁל "נְסֻבוֹת" ... כְּקַטְגוֹר נוֹשֵׂאת קוֹלָה
עַת עֲבֹרוֹת!

עַל סֵף זִירַת קְרֻבוֹת הָיָה הַמַּעֲשֶׂה. אַכֵּן. אֲכַל בְּקֶצֶה זִירַת הַקָּרֵב,
כְּפִאֲתֵי דְרוֹם שֶׁל הַזִּירָה הַזֹּאת קָמִים צוֹקִיּוֹ שֶׁל הַר עֲשָׂרַת הַדְּבָרוֹת.

הטור השביעי, ספר שני (1953-1962), מהדורת 1975, עמ' 358 (ההדגשה במקור).

פרסום פשע מלחמה - מעשה מצפוני ראוי

אלתרמן עמד על תקפותם של ערכי יסוד אנושיים בסיסיים בכל זמן ובכל מצב - "עשרת הדיברות" מתקיימים בכל עת ובכל מקום. המלחמה איננה נימוק להפקרות מוסרית. אך השיר מופנה לא רק אל החיילים בצבא, אלא לכלל הציבור בישראל. החברה כולה נדרשת לחשבון נפש באשר לנסיבות המקרה ובאשר לדרכי הפעולה למניעת מקרה כזה בעתיד:

לא תתכן חֲבֵרַת אָנוּשׁ, לֹא יִתְכַן צְבוּר בְּרֵי-הַקְּרָה
שֶׁלֹּא יֵהֶם לְעֵת מִקְרָה כְּזֶה וְלֹא יִשְׁאַל (בְּלִי הַצְּטָרְכוֹת לְמִטְיָפֵי מוֹסֵר)
כִּיצַד קָרָה מֵה שֶׁקָּרָה וְאֵיךְ יִכּוֹל הָיָה לְקִרּוֹת מֵה שֶׁקָּרָה
וְאֵיךְ וּמֵה חָיֵב הוּא לְעֲשׂוֹת כְּרִי שֶׁלֹּא תִקְרָה כְּזֹאת מֵחֵר.

שם, עמ' 356 וההרגשה במקורו.

חופש הביטוי

פינה חמה בלבו של אלתרמן הייתה שמורה לאחד מעקרונות היסוד של הדמוקרטיה - חופש הביטוי, בהיבטיו השונים.

א. השתקה באמתלה של שיקולי ביטחון

אלתרמן התרעם על מעשי נבלה מבחינה מוסרית שחסו תחת קורת הגג של "צורכי ביטחון" ולכן לא הועלו לדיון ציבורי. דוגמה לתפיסה זו ניתן לראות בשיר "צרכי ביטחון", שנכתב בקיץ 1950, שבו הוא מבקר את היד הקשה שננקטה בשם הביטחון נגד נשים, זקנים וילדים:

דְּבַר הַמְּשָׁל
תִּקְרֶיף בְּלִי חַת:
"צָרְכֵי בִטְחוֹן הֵם!" - וְתֵם הַנְּפוֹחַ.
נְעָקְרוּ הַנְּשִׁים מִן הַטֶּרֶף בְּקֵרָה,
נְעַכְשׂוּ הַמְּצָב כְּכֵר יוֹתֵר בְּטוֹחַ.

טוֹב לְרֵאוֹת שֶׁחֶחֶק הוּא בְּרִזָּל וְלֹא גָבַב
וַיֵּשׁ יָד חֲזָקָה וְסִגְנוֹן שֶׁל פֶּלֶד
הָאוֹמֵר: כֹּל תְּלוֹנוֹת נָא לְמִסֵּר בְּכֶתֶב...
גַּם בְּדִבְרֵי הָעוֹר שֶׁגֵּרַשׁ עִם הַיֶּלֶד.

הטור השביעי, ספר שלישי (1948-1952), מהדורת 2010, עמ' 157.

צורכי ביטחון אינם מצדיקים פגיעות מיותרות

בשירו "לחש סוד" משנת 1953 ביקר אלתרמן את השימוש בצנזורה למניעת חשיפתם של הליכים משפטיים, דווקא מתוך כבוד לשמירה על סודות צבאיים. הוא התריע על כך שאין להפוך את הצנזורה לחיץ בין העם לבין המשפט והצדק:

יש סודות צבאיים! הם חומה ובריחים
בין אמה לבין צר שאזנו מועדת, -
אך אין סוד
היכול וצריך להיות חין
בין העם לבין קול המשפט והצדק.

הסור השביעי, ספר ראשון (1942-1953), תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1975, עמ' 290 (ההדגשה במקור).

מתבקש להזכיר בהקשר זה את דברי כבוד הנשיא שמגר בפרשת מתן החנינה למעורבים באירועי קו 300:

יש דרכים שונות לחקירה ולבדיקה מבוקרות וממודרות של כל נושא ואף לנקיטתו במידת הצורך של כל מהלך משפטי, בלי לפגוע בביטחון; וכבר היו דברים מעולם.

בג"ץ 428/86, יצחק ברזילי ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', פ"ד מ(3), 505, פסקה 26(ד).

ב"תחום המשולש", שהוזכר לעיל, הביע אלתרמן השתאות אל מול ניסוחיה הלוקוניים של הממשלה בעניין הטבח בכפר קאסם. הוא הדגיש את חשיבות האירוע ואת הדיון הציבורי עליו:

ידעת: אין לכתב על כל נושא אחר. לא מאמר ולא ספור ושיר.
פי מסרבת העברית
לדלג על נבלה שנעשתה בישראל. כך אפי הלשון הזאת. כנה טיבה.

הסור השביעי, ספר שני (1953-1962), מהדורת 1975, עמ' 355.

הציבור בישראל ידע את שידע על פרשה זו בעיקר בשל פעילותם של חברי הכנסת מאיר וילנר ותופיק טובי לחשיפת פרטיה. אפילו לאחר מכן, עם גילוייה, הייתה ההודעה על האירוע יבשה ומתמצנת ולא עודדה שיח ציבורי. אלתרמן עמד על חשיבותו, ויותר מזה - חיוניותו המוסרית - של שיח כזה:

אין המשפט
נסוג מפני
הסוד

אפשר לחקור
בלא לפגוע
בביטחון

לְכֵן לֹא זֶה בְּלִבְד שְׂאִין לְשֹׁמֵר אֶת הַדְּבָרִים בְּסוֹד,
לֹא זֶה בְּלִבְד שְׂאִין לְנַעַל דְּלִתִּי מִשְׁפָּט עַל זֶה הַפֶּשַׁע וְלָדוֹן בּוֹ
בְּמִלְחָשׁ וּבְמִכְסָּה,
כִּי הַדִּיּוֹן צָרִיךְ לְחַרֵּג מִמְסַגְרָתוֹ, כִּי יֵשׁ לָדוֹן עַל כָּל בְּאוֹר מְלֵא,
מִנֵּי גֹרְמֵי עֲרָאֵי וְעַד גֹּרְמֵי יְסוֹד,
כִּי רַק בְּרִיבּוּ זֶה יִגְדַּר וְיִקָּבַע כִּי אֵין לְעַם הַזֶּה יָד בְּאֶשֶׁם הַזֶּה.

שם, עמ' 358.

ב. ביקורת על השלטון ובדק בית

לא מעט ביקורת נמתחה על אלתרמן בשל יחסיו עם דוד בן-גוריון (שמצדו קרא לו "נתן החכם"). בשל יחסים אלה הייתה ההתייחסות אליו ואל יצירתו חשדנית לעיתים, כאל "משורר מטעם" או "משורר החצר" של השלטון. אלתרמן אכן תמך בממסד, אך בה בעת מתח ביקורת על גופים שונים במדינה כאשר סבר שאינם נוהגים כראוי. כך הוא ביקר למשל את הכנסת, הממשלה, הצבא והצנזורה הצבאית. הוא ראה בביקורת אחת מאבני היסוד של הדמוקרטיה ותבע מהשלטון מתן דין וחשבון על מעשיו ועל מחדליו. הוא גרס כי האינטרס המובהק של כל גוף שלטוני, בכלל זה צה"ל, הוא לדרוש ולחקור אם נפל פגם בהתנהלותו כאשר מועלית טענה בדבר פגם כזה.

קטע מהשיר "הנזיפה בתופיק טובי" משנת 1949 מחדד את העיקרון הזה של הצורך בבדיקת טענות על התנהגות שלטונית בלתי תקינה. אלתרמן סבר כי כאשר התעורר חשד להתנהגות בלתי הולמת של חיילי צה"ל בעת חיפושים אחר מסתננים בגליל, הממשלה הייתה חייבת בבדק בית ובמסירת דין וחשבון לכנסת, יאה מי שהעלה את הדרישה אשר יאה. מכאן ביקורתנו על הכנסת, אשר הסירה ומסדר יומה נושא זה שהעלה חבר הכנסת הערבי תופיק טובי:

לֹא דִיּוֹן הוֹסֵר זֶה הַנוֹשֵׂא. מְדוּעַ?
הָאֵם אָמְנָם מִתְכֵּן הוּא נְעוּר־נְרִיק?
אֲנַחְנוּ מְסַרְקִים בְּמַרְץ, כִּיְדוּעַ...
וּמֵאֵד לֹא טוֹב לְסַרֵּק מִבְּלִי לְהַסְתַּרֵּק.

אִם קוֹמוֹנִיסְט עֲרָבִי דְרָשׁ זֹאת, אֵין זֶה טַעַם
בְּמַחֲזֵי אֶחָד לְקַרֵּעַ אֶת הַמְּשָׁאֵלָה!
לֹא! בְּיַחֲוֹד אִם יֵשׁ סִבְרָה שְׂזֹאת־הַפַּעַם
עֲשֵׂה הוּא אֶת שְׂלֵא עֲשֵׂתָה הַמְּשָׁלָה.

הטור השביעי, ספר שלישי (1948-1952), מהדורת 2010, עמ' 125 (ההרגשות במקור).

מבקר השלטון
הוא לא אויבו

בתחילת שנות החמישים מחה חבר הכנסת טובי במליאת הכנסת על האופן שבו נערך חיפוש על ידי חיילי צה"ל אחר נשק גנוב באחד הכפרים הערביים. הוא חווה התנפלות רבתי בכנסת עליו ועל דעותיו. אלתרמן הגיב על כך בשיר "סערה על פני סדר-היום":

וְלֹא כְּדֵי לְתַת אֶת צֵה"ל לְשִׁמְצָה
וְלֹא כְּדֵי לְרַדֵּת לְחַיֵּי אִישִׁים וְלְמַרְרָם,
כִּי אִם כְּדֵי לִזְמַר שְׂאִין "הַהֲגָנָה-עַל-

הַכְּבוֹד" מוֹצֵא

בְּהִיּוֹת מְקָרִים כְּנִ"ל

תּוֹכְעִים אֶת בְּרוּרָם!

וְעוֹד לִזְמַר כִּי צֵה"ל, מְנוֹטְרֵי כְּבוֹדוֹ
וּבְרִיאוֹתוֹ, דוֹרֵשׁ: חֲקְרוּ וְחַטְטוּ בִּי!
אִם פָּגַם בִּי, עֲלִיכֶם לְלַחֵם בּוֹ מִיסוּדוֹ,
וְרַק לְאַחֲרָיו
לְלַחֵם בְּטוֹבִי.

הטור השביעי, ספר ראשון (1942-1953), מהדורת 1975, עמ' 286 [ההדגשה במקור; הבלטת הבית האחרון שלנו].

וכך כתב הנשיא שמגר בפרשת קו 300:

גם הביטחון הלאומי נשען על שלטון החוק [...] אין פעולה מאורגנת של יחידת אנשים כלשהי, ולא תיתכן משמעת בלי קביעות נורמטיביות, היונקות מן ההוראה החוקית המחייבת. [...]

ממשל תקין בנוי על כושר ההחלטה, ואין הכרעה נכונה ושקולה, בלי שתקדם לה ידיעת הנתונים, יהיה התחום בו אנו דנים אשר יהיה. [...]

סדרי שלטון תקינים יוצרים אפשרויות פתוחות מגוונות לקבלת מידע, לקיום בקרה מתמדת ולמעקב אחר קיום ההוראות; גם איסוף המידע וקיום חקירה, במידת הצורך, יכולים ללבוש צורות שונות, ומבחינה זאת חל כלל אחד ואחיד, הן על תחום המינהל והן על תחום החקירה, והוא, כי כל המקדים לבדוק נושא הטעון בדיקה ולחקרו יוצא נשכר מכך, מכל בחינה אפשרית. יכולה רשות פלונית למדר ידיעות או לצמצם תפוצתן ולוודא כי לא ייגרם נזק על-ידי מסירת מידע וקבלתו, אך אין נסיבות, בהן יכולה רשות שלטונית, האחראית לתחום מוגדר,

להימנע כליל מבדיקתו של נושא, אשר יש לו השלכה על יכולת ההחלטה והתפקוד שלה ושל הגורמים אשר עליהם היא מופקדת ועל אחריותה כלפי הציבור כולו. יש הבדל תהומי בין קביעתה של בדיקה מבוקרת לבין החלטה על אי-בדיקה; דומה הדבר, כאילו אמר פלוני שהיה רוצה לעבור בכביש סואן בעיניים עצומות.

בג"ץ 428/86, יצחק ברזילי ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', פ"ד מ(3), 505, פסקה 26(א-ג) | ההרגשות שלנו.

היחס לאזרחים הערבים

לדידו של אלתרמן, דמוקרטיה משמעה שוויון זכויות פוליטי לכל האזרחים, רוב ומיעוט, ללא יוצא מן הכלל – כעניין מובן מאליו, כזכות בסיסית. בתגובה לטענות שהפנו חברי כנסת בלפי חבר הכנסת תופיק טובי, שלפיהן הוא חייב להודות על עצם האפשרות שניתנה לו לנאום בבית הנבחרים, כתב אלתרמן בשיר [שכבר הוזכר לעיל] "הנזיפה בתופיק טובי":

ובכן: מי תופיק טובי? הוא חבר הכנסת.
הוא קומוניסט ערבי. בבית הנבחרים
יושב הנו בזכות מלאה ולא בקסד...
כבר עת אולי לזכר זאת, חברים.

ואין הוא חב בזה כל חוב על גדל נפש.
ישיבתו היא חק.
היא צו.
היא אל"ף-בי"ת.
לא! אין הפרלמנט צריך ביד מונפת
לזרק לו מדי פעם את הגט.

[...]

זה טיב הדמוקרטיה. אין נושאי-כליה
נושים תודה באיש. חלקה אולי לא קל,
אך אם היא לא תהיה מובנת מאליה,
היא לא תהיה מובנת לנו כלל!

הטור השביעי, ספר שלישי (1948-1952), מהדורת 2010, עמ' 123 | ההרגשות במקור.

שוויון זכויות
פוליטי לכל
האזרחים

אלתרמן התריע על פגיעות בערבים באשר הם ערבים. בשיר "מקרה פעוט" משנת 1945 הוא תיאר מקרה שבו חבורת נערים יהודים גנבו אבטיחים ממקשה באזור טול כרם, כיוון שמדובר באזור "מחוץ לתחום", כלומר במקשה של ערבים:

פגיעה בערבים – מעשה נבלה

הִיָּה שֵׁם נֶעֶר עֲרָבִי.

צָעַק.

הִטִּיחַ.

אָבֵל קָטָן הָיָה הַנֶּעֶר. זָאֲטוּט.

הוּא לֹא עָצַר אֶת הַלּוֹלֵת־הָאֲבִטִּיחַ,

כִּי מָה פָּחוּ סוּף־סוּף מוֹל נֶעֶר בֶּן־תְּרַבּוֹת?

[...]

כָּאֵן יִפְסִיקוּנוּ פֶּתַע: שׁוּ? גְזֵמָה לְקוֹנִית!

לְכֹן נָשִׁיב, אִפּוּא, בְּלִי לְעֵמִיד (כר במקור) פְּנִי־תָם,

שְׂכָךְ קוֹרְאִים לְזֹאת בְּכָל הַלְקִסִּיקוֹנִים

וְלַפְעָמִים כְּדֹאֵי לְקֹרֵא דְכָרִים בְּשָׂמָם.

[...]

אִם מְטַפְּחִים אָנוּ תְּזוּן־גְּדוֹלוֹת אוֹטוֹפִי,

גַּם בְּקִטְנוֹת חוֹבָה לְנִגְעַע לְפָרְקִים.

וְאֵל נֹאמֵר שֶׁהַמְקֵרָה הוּא מִיְקְרוֹסְקוֹפִי...

בְּמִיְקְרוֹסְקוֹפ, אַחִי, נִגְלִים הַחִדְדִּיקִים.

הסור השביעי, ספר שני (1945–1948), מהדורת 2010, עמ' 39–40.

השיר "טהר המידות" פורסם בקיץ 1949 בעקבות ידיעה בעיתון על מקרה במנשייה שבו חיילים יהודים התנכלו על ערבים שישבו בבית קפה בחברת יהודייה צעירה. אלתרמן ראה בהתנהגות זו מעשה נבלה ויצא חוצץ, אגב שימוש באירוניה מושחזת, נגד הגישה המסוגרת על המעשה:

בתוך טרדות זמננו הנסער
נעים לפגוש, לחוד וגם בצנות,
מקרה כזה
שרות המוסר
בו ככה מלהטט ולוהבת.

מה טוב כי רגשות כל־כך זכים
פה מקיצים בעז ועוד יקיצו...
מה טוב שפכה רבים הצדיקים
המשתמשים היטב בג'וֹ-ג'יצו.

התופעה לא חדרשה היא, דוד.
היו כמוה, תזכרן בלי יזע.
ובדרך־כלל צלצול מפר מאד
יש למשג הזה "חליל הגזע"...

[...]

יאמרו: מוכן שהתחמץ לבם...
זה חוש בריא, זו שרשיות יוקרת,
זו הרגשת האיש אשר נלחם
ושנצח
ושכבש מולדת.

כזאת יאמרו... וכאן, בלחש רק,
נודה, לפני שאַת התיק נסגרה:
אַת המקרה כלו הבאנו רק
בשביל לשמע אַת הסנגוריה.

היא העקר... לא פעם ראשונה
תוהים אנו, בנפש מתפעלת,

איך מכניסים אל נבלה קטנה דברים כל-כך גדולים. האין זה פלא?

הטור השביעי, ספר שלישי (1948-1952), מהדורת 2010, עמ' 100-101 |ההרגשה במקור|.

אלתרמן ראה ביחס שוויוני לערביי ישראל חובה מוסרית. הוא סבר שכך מתחייב גם משיקולי תועלת מובהקים. לאחר הפגנה של פועלים ערבים בנצרת ב-1 במאי 1958, שפוזרה באלימות, הוא כתב:

מה שיש לשנות הוא הקו, כל הקו (זה משג מערפל
אך מאד מחשי), כל הקו ההופך זה שנים עשרת
את צבור הערבים במדינה לצבור מנדה ומשפל,
מנדה ונרדף! זה מריו וקולו שפרצו בנצרת.

"מהומות נצרת", הטור השביעי, ספר שני (1953-1962), מהדורת 1975, עמ' 369 |ההרגשה במקור|.

אלתרמן רצה בשיבת היהודים מהתפוצות לארץ ישראל והיה מחויב לחזון ארץ ישראל השלמה, ועם זאת הוא האמין בזכותם של האזרחים הערבים במדינה לשוויון מלא. הוא הקדים לחזות את הקשר שעליו עמדה ועדת אור בין אפליה וקיפוח לבין התפרצות אלימה:

השפלת האזרחים הערבים היא גורם מתסיס

אזרחי המדינה הערבים חיים במציאות שבה הם מופלים לרעה כערבים. חוסר השוויון תועד במספר רב של סקרים ומחקרים מקצועיים, הוא אושר בפסקי דין ובהחלטות הממשלה וכן מצא את ביטויו בדו"חות מבקר המדינה ובמסמכים רשמיים אחרים. אף שרמת המודעות להפליה זו בקרב הרוב היהודי היא לעיתים קרובות נמוכה למדי, בתחושותיהם ובעמדותיהם של האזרחים הערבים היא תופשת מקום מרכזי. היא מהווה, לדעת רבים, הן במגזר הערבי והן מחוצה לו, כולל בקרב גורמי הערכה רשמיים, גורם מתסיס מרכזי. כך גם לגבי מישורים שונים, בהם לא נעשה די כדי להתמודד עם מצוקותיו וקשייו המיוחדים של המגזר הערבי. לפיכך, יש לראות תופעות אלה כגורמי יסוד העומדים ברקע לחיכוכים ולהתנגשויות שפרצו בין אנשי המגזר הערבי לבין השלטונות.

דוח ועדת אור: ועדת החקירה הממלכתית לביורו ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים בחדש אוקטובר 2000, ירושלים, 2003, פרק א, פסקה 19.

מחמם את הלב שירו "תחי הדמוקרטיה":

תְּחִי, הַמְּכַלֶּמָה אֶת מְלַעֲגֶיךָ!
תְּחִי, הַתְּקִיפָה בַּתְּקִיפוֹת!
תְּחִי, הַמְּחַלֶּפָה אֶת מְנַהֲגֶיךָ
לְעֵין הַכֹּל, כְּצַדֶּךָ הַתְּקוּפוֹת!

לְמַשְׁטָרִים שֶׁהִתְיַמְרוּ לְרִשֵּׁת,
נוֹתֶנֶת הִיא שְׁעוֹר עַד שְׁנוֹת־מָאָה.
תְּחִי הָרוּחַ הַבְּלִתִּי־נִכְבָּשֶׁת
אֲשֶׁר קוֹרְאִים לָהּ חֶפְשֵׁי־הַדְּעָה!

הַקְּלִפִּיּוֹת הַנֶּה דְּבָרוּ בְּהֶלֶם
וּבְשׁוֹרְתָן - הֲדָה עוֹד לֹא גָנַע.
נִרְאָה שְׁזָה הָעַם אֵינָנו גֵּלָם,
וְאִם אֵינָנו גֵּלָם... יֵשׁ תְּקִנָּה.

הטור השביעי, ספר שני (1945-1948), מהדורת 2010, עמ' 33.

סיכום

המעט שהבאנו מכתביו של נתן אלתרמן, על קצה המזלג ממש, ממחיש כי אהבת הצבא והדאגה לביטחון ולמורל הלוחמים אינן מחייבות טיוח, חיפוי וסלחנות כלפי פשעים והתנהגות מגונה. נהפוך הוא: "צה"ל, מנוטרי כבודו ובריאותו, דורש: חקרו וחקטו בו! אם פגם בי, עליכם ללחום בו מיסודו" ("סערה על פני סדר־היום", לעיל).

זאת ועוד, הודגם שוב כי אפשר לשלב יפה אהבה לעם ולארץ ותפיסת עולם לאומית וביטחוניסטית עם מחויבות אמת חד־משמעית לערכי הדמוקרטיה, לשלטון החוק - בכלל זה המשפט הבינלאומי - לחופש הביטוי, לביקורת על השלטון ולהגנה על זכויות המיעוט.

המחברים:

פרופ' מרדכי קרמניצר הוא סגן נשיא למחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור (אמריטוס) בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים.

יעל אברך היא סטודנטית למשפטים וספרות כללית והשוואתית באוניברסיטה העברית בירושלים.

על העטיפה:

צילום: בוריס כרמי
אוסף מיתר בע"מ

עיצוב הסדרה: סטפני ורותי עיצוב
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

המכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר)
טל': 02-5300888; פקס: 02-5300837
דוא"ל: info@idi.org.il אתר האינטרנט: www.idi.org.il
המכון הישראלי לדמוקרטיה, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
שתפו אותנו בפייסבוק

המכון הישראלי
לדמוקרטיה